

بررسی تنوع نقوش تزئینی به کاررفته در بنای آرامگاه خواجه ربیع از عصر صفوی

هومن پیگان^۱، سید محمدحسین ذاکری^{۲*}

۱- گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

۲- استادیار گروه معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران

*نویسنده مسئول: zakeri@shirazu.ac.ir

خلاصه

آرامگاه خواجه ربیع یکی از مهم‌ترین بناهای تاریخی دوره صفوی در شهر مقدس مشهد است. این پژوهش با هدف معرفی انواع نقوش‌های به کاررفته در بنای آرامگاه خواجه ربیع انجام شده است و پراکندگی نقوش، نحوه چینش و رنگ آن‌ها را نیز مورد بررسی قرار می‌دهد. روش تحقیق، توصیفی تحلیلی و شیوه جمع‌آوری داده‌ها بر اساس برداشت‌های میدانی (عکاسی) و با استناد به منابع مکتوب و شفاهی است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که نقوشی با طرح اسلیمی، ختایی و ترنج از نمونه نقوش گیاهی و نقشی با طرح طاووس با سر اژدها از نمونه نقوش حیوانی در این بنا کار شده است. نقش مصنوع گلدان و همچنین آسمانی ستاره و خورشید در تزیینات بنا رؤیت شد. در دسته نقوش هندسی نیز نقوشی با طرح ساده و گره و همچنین خط-نوشته‌هایی با محتوای الله، محمد و علی در این بنا کار شده است. بیشترین نقوش به لحاظ سطح اشغال، گره‌های هندسی و به لحاظ تنوع نقش، مربوط به نقوش گیاهی است. نقوش هندسی اغلب در سطوح دیوارها و نقوش گیاهی اغلب در ایوان‌ها کار شده است. بیشترین تکنیک مورد استفاده، معقلی و سپس معرق است و رنگ‌های لاجوردی و فیروزه‌ای، نسبت به سایر رنگ‌ها بیشتر مورد استفاده قرار گرفته است.

کلمات کلیدی: معماری ایرانی، آرامگاه خواجه ربیع، آموزه‌های معماری، نقوش‌های تزئینی، دوره صفوی

مقدمه

در گیرودار هرج و مرج‌های اواخر دوره تیموری، فردی به نام اسماعیل از خاندان صفوی و از نوادگان شیخ صفی‌الدین اردبیلی، با پیروزی بر شروانشاهان و ترکمانان قراقویونلو و آق‌قویونلو که در غرب و شمال غرب ایران دست به شورش و حملات می‌زدند، در سال ۹۰۸ هجری در تبریز به تخت نشست. وی با لشکرکشی به مناطق مختلف، بسیاری از مناطق شرق و غرب ایران را فتح کرد. پس از اسماعیل بزرگترین فرزند وی طهماسب جای او را گرفت و مدت پنجاه و چهار سال حکومت کرد. پس از طهماسب فرزند او اسماعیل به قدرت رسید و پایتخت خود را به قزوین انتقال داد. سپس برادر او خدابنده و بعد از آن عباس میرزا به تخت نشست. عباس میرزا که به شاه عباس معروف شد، مرکز حکومت خود را در سال

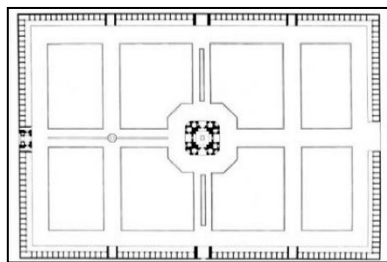

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

۱۰۰۶ از قزوین به اصفهان منتقل کرد (پیرنیا و معماریان، ۱۳۹۸). این جانشینی‌ها ادامه یافت تا "در سال ۱۱۰۵ هجری شاه سلطان حسین صفوی به سلطنت رسید و در زمان او سلسله صفویه ناتوان و ضعیف شد و سرانجام در سال ۱۱۳۵ با هجوم افغان‌ها سقوط کرد". (کیانی، ۱۳۷۴: ص ۱۰۴) سبک اصفهانی، آخرین سبک معماری ایران، که کمی پیش از روی کار آمدن صفویان آغاز شده بود، اینگونه از آذربایجان برخاست و در اصفهان رشد کرد. در این دوره به دلیل تنگی زمان و کم شدن معماران چیره دست تغییراتی در شیوه و نحوه ساختمان بوجود آمد؛ طرح‌ها ساده شد و ساختمان‌ها و فضاها اغلب به صورت چهار ضلعی طراحی شد که بعدها به هشت ضلعی (هشت و نیم هشت) تبدیل شد و با افزایش استفاده از شکل‌های ساده و خط‌های شکسته و کاهش نخیرونه‌ها رایج شد و همچنین به کارگیری پیمون و اندازه‌های مدولار در ساختمان دنبال شد (پیرنیا و معماریان، ۱۳۹۸). این بناها در اقصی نقاط ایران و با کاربری‌های متفاوت از جمله مقبره، کوشک، باغ، مدرسه و خانه رؤیت می‌شود. یکی از این بناها که در خراسان و به دستور شاه عباس احداث گردید، آرامگاه خواجه ربیع است. این بنا در نزدیکی مشهد و در میان باغی وسیع ساخته شده که دارای تزیینات و نقوش متنوع در انواعی از آرایه‌های معماری پدیدار شده است. هدف این پژوهش معرفی و بررسی نقش‌های تزیینی به کاررفته در آمودهای بنای آرامگاه خواجه ربیع از عصر صفوی است. با توجه به پیشینه و اهمیت این بنا، به نظر می‌رسد تاکنون پژوهشی در راستای معرفی و بررسی تزیینات این بنا صورت نگرفته است، لذا نگارندگان از طریق مطالعات میدانی و با استناد به منابع مکتوب و شفاهی به بررسی این نقش‌ها پرداخته‌اند.

مروری بر سابقه تاریخی و اجزای آرامگاه خواجه ربیع

به طور کلی به بنایی که شخصیت‌های مذهبی و سیاسی در آن دفن شده باشند، آرامگاه گویند که به دو گروه مذهبی و غیر مذهبی تقسیم می‌شود. در برخی مناطق، آرامگاه را امامزاده نیز گویند. این بناها در گذر زمان، توسعه یافته و از یک بنای معمولی به مجموعه‌های باشکوه تبدیل گشته است. آرامگاه‌ها اغلب دارای تهرنگ مدور، مربع و هشت ضلعی و با شیوه‌های متنوع معماری احداث شده است. ایوان و گنبد که از دوران پیش از اسلام مورد استفاده قرار می‌گرفته است، از مهم‌ترین عنصرهای معماری آرامگاه‌ها است. همانند سایر بناهای اسلامی، آرامگاه‌ها نیز با کاشی کاری، آجرکاری، گچ‌بری و آینه کاری تزیین شده است (کیانی، ۱۳۷۴). آرامگاه خواجه ربیع یکی از معروف‌ترین آرامگاه‌ها در خراسان است. این آرامگاه در نزدیکی مشهد و در مرکز زمینی وسیع بنا شده است (تصویر ۱). تهرنگ این مجموعه به صورت چهارضلعی و تهرنگ بنا به صورت هشت و نیم هشت و هر دو دارای قرینه محوری است (تصویر ۲ و ۳) که در دو طبقه با گنبد دوپوسته گسسته ساخته شده است (تصویر ۴).

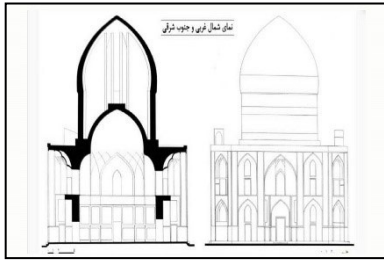
شکل ۱ - برش افقی از مجموعه. منبع: آرشیو مجموعه آرامگاه.

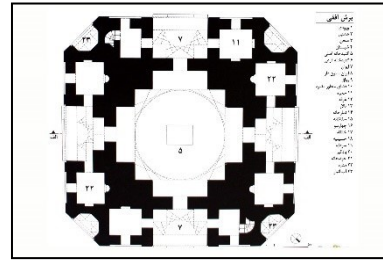
شکل ۲ - تصویر هوایی از مجموعه. منبع: آرشیو مجموعه آرامگاه.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

شکل ۳ - نما و برش عمودی از بنا. منبع: آرشیو مجموعه آرامگاه.

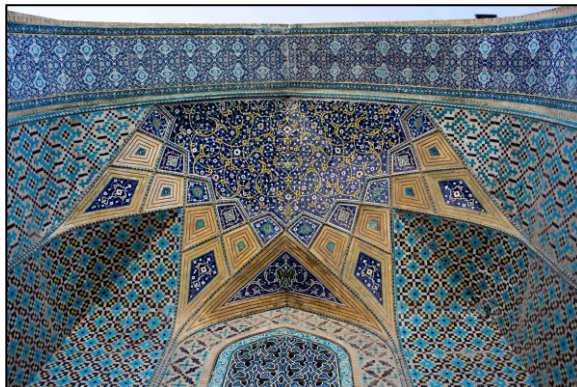

شکل ۴ - برش افقی از بنا. منبع: آرشیو مجموعه آرامگاه.

نقش‌ها در آمودهای این بنا در دو بخش حجم اصلی ساختمان (بشن) و گنبد پدیدار گشته است. این دو بخش نیز به آمودهای داخلی و خارجی تقسیم می‌شود که بخش مورد مطالعه این پژوهش، آمودهای بیرونی حجم اصلی است. این آمودها در سطح دیوارها، ایوان‌های اصلی و ایوان‌های فرعی به کاررفته است. عناصر مورد استفاده در سطح دیوارها شامل ازاره، طاق‌نما، تویزه، دوال، لچک بالای ایوان‌ها، درها، پنجره‌ها و شباک‌ها است. اجزا و عناصر به کاررفته در ایوان‌ها؛ ازاره، طاق، شباک، شمسه، سمبوسه، شاپرک، ترنج، پاباریک، فیل‌گوش و سوسن است. (تصویر ۵ و ۶).

شکل ۵ - آرایه‌های معماری در سطوح جزرها. منبع: نگارنده.

شکل ۶ - آرایه‌های معماری در سطوح ایوان. منبع: نگارنده.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

۱. بررسی نقوش تزئینی در آرامگاه خواجه ربیع

در آرامگاه خواجه ربیع که از بناهای شاخص و مطرح عصر صفوی است، انواع گوناگونی از نقوشها مشاهده می‌شود. این نقوشها شامل نقوشهای گیاهی، حیوانی، هندسی و غیره است که در بستر کاشی، آجر، چوب و سنگ به کار رفته است. نقوشهای مذکور در همهٔ اضلاع و در تمام اجزاء نظیر ایوانها، طاقها و گنبد و به‌طور کلی در تمامی سطوح این بنا حضور دارد. با توجه به تعدد این نقوشها، برای بررسی ژرف‌تر، نقوشها در قالب شش گونه و به‌شرح زیر تقسیم شده است: ۱- گیاهی، ۲- جانوری، ۳- آسمانی، ۴- مصنوع، ۵- هندسی و ۶- نوشتاری. هر یک از این گونه‌ها شامل زیر مجموعه‌هایی است که در ادامه به آن‌ها پرداخته شده است و در جدول‌هایی، ابتدا بر اساس اجزای اصلی بنای معماری و سپس زیر اجزای آن‌ها، معرفی شده است.

۱.۱. نقوشهای گیاهی

نقوشهای گیاهی در این بنا شامل شاخه‌های ختایی و اسلیمی و نیز ترنج‌ها می‌شود. از این نقوشها به‌صورت تکی، دوتایی و هرسه‌بام استفاده شده است. این دسته از نقوشها در لچکی بالای طاق‌نمای دیوارهای خارجی، ایوانها و نیز درهای ورودی، عرقچین ایوانها، اندام‌های کاربردی نظیر شاپرک، ترنج، پاباریک، سوسن و فیل‌گوش در ایوانها و همچنین شباک ایوانها و حاشیهٔ آن، زیر طاق ایوانها و سردر ورودی کار شده است. در این میان نقوشهای گیاهی، به‌ترتیب در لچکها، زیرطاق ایوانها، شمشه‌ها و شباک‌ها بیش‌ترین گستردگی را دارد که به‌صورت کامل قاب را فرا گرفته است. این نقوشها در سایر اندامها به‌صورت جزئی و یا در حد نگین ظاهر شده است. برای نقوشهای گیاهی از رنگ‌های متعدد و متنوعی بهره گرفته شده است. این رنگها شامل لاجوردی، فیروزه‌ای، سفید، سیاه، اخرا، طلایی، قهوه‌ای و سبز است. رنگهای لاجوردی و فیروزه‌ای بیشترین فضا را به خود اختصاص داده است. از لحاظ قرینگی تمامی نقوشهای گیاهی دارای تقارن محوری -در مرکز طرح یا قاب- است. علاوه بر آن حاشیه دور شباک، زیر طاق ایوان، دوال ایوانچه‌های پُخ‌ها، دارای تکرار نقش است. انواع این نقوشها در اجزای معماری و زیر اجزای آن‌ها، در جدول‌های ۱ تا ۹ به تفصیل نشان داده شده است.

جدول ۱ - نقوشهای گیاهی در لچکها. منبع: نگارنده.

	موقعیت	تکرار	بستر	زمینه	حاشیه	طرح	نقش‌مایه			
							ترنج		تلفیق	
							اسلیمی	ختایی	اسلیمی و اسلیمی بر روی هم	ختایی و اسلیمی
	ضلع جنوب شرقی طاق‌نماهای همکف	ضلع شمال غربی به‌صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	سفید سیاه فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. زرد فیروزه‌ای سیاه	۱. فیروزه‌ای سفید، سیاه، سبز، زرد، قهوه‌ای	-	

نقش خراسان در شکوفانسر معماری ایرانی اسلامی

	<p>ضلع جنوب شرقی</p> <p>اطاق نماهای اشکوب اول</p>	<p>ضلع شمال غربی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	<p>سفید سیاه</p>	<p>ترنج</p> <p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>۱. سفید</p> <p>سبز</p> <p>سفید</p> <p>قهوه‌ای</p> <p>سیاه</p>	<p>۱. سیاه</p> <p>سفید، سیاه</p> <p>سبز، زرد</p> <p>قهوه‌ای</p>	+	
	<p>ضلع جنوب شرقی</p> <p>طاق</p> <p>ایوان اصلی</p>	<p>ضلع شمال غربی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	<p>سفید سیاه</p> <p>فیروزه‌ای</p>	<p>ترنج</p> <p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>۱. لاجوردی</p> <p>۲. فیروزه‌ای</p> <p>۱. زرد</p> <p>فیروزه‌ای</p>	<p>۱. لاجوردی</p> <p>۲. فیروزه‌ای</p> <p>سیاه، سفید</p> <p>۲. سفید، سیاه</p> <p>سبز، زرد</p>	+	
	<p>ضلع جنوب غربی</p> <p>طاق نماهای همکف</p>	<p>ضلع شمال شرقی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	فیروزه‌ای	<p>سفید سیاه</p> <p>فیروزه‌ای</p>	<p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>۱. لاجوردی</p> <p>خاکستری</p>	<p>۱. فیروزه‌ای</p> <p>سفید، سیاه</p> <p>فیروزه‌ای</p>	+	-
	<p>ضلع جنوب غربی</p> <p>طاق نماهای اشکوب اول</p>	<p>ضلع شمال شرقی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	<p>سفید سیاه</p>	<p>ترنج</p> <p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>۱. سفید</p> <p>سیاه</p> <p>زرد</p>	<p>۱. فیروزه‌ای</p> <p>قهوه‌ای</p> <p>سبز، زرد</p> <p>سفید، سیاه</p>	-	
	<p>ضلع جنوب غربی</p> <p>طاق</p> <p>ایوان اصلی</p>	<p>ضلع شمال شرقی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	<p>فیروزه‌ای</p> <p>لاجوردی</p> <p>زرد</p> <p>فیروزه‌ای</p>	<p>ترنج</p> <p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>۱. سفید</p> <p>سبز</p>	<p>۱. سبز</p> <p>۲. فیروزه‌ای</p> <p>۱. سیاه، زرد</p> <p>قهوه‌ای</p> <p>فیروزه‌ای</p> <p>۲. زرد، سیاه</p> <p>فیروزه‌ای</p>	+	
	<p>ضلع جنوب شرقی</p> <p>طاق نماهای اصلی</p>	<p>ضلع شمال غربی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	سماقی	<p>سیاه</p> <p>فیروزه‌ای</p>	<p>ترنج</p> <p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن</p>	<p>۱. لاجوردی</p> <p>۲. سفید</p>	<p>۱. لاجوردی</p> <p>۲. فیروزه‌ای</p> <p>۱. لاجوردی</p> <p>۲. سفید</p>	+	
	<p>ضلع جنوبی</p> <p>طاق نماهای ایوان فرعی</p> <p>همکف</p>	<p>ضلعهای شمال شرق</p> <p>غرب</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	<p>سفید سیاه</p> <p>فیروزه‌ای</p>	<p>ترنج</p> <p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>۱. فیروزه‌ای</p> <p>۲. سفید</p>	<p>۱. سیاه</p> <p>۲. قهوه‌ای</p> <p>۱. سبز، زرد</p> <p>قهوه‌ای</p> <p>سیاه، سفید</p> <p>۲. قهوه‌ای</p> <p>سیاه</p>	+	
	<p>ضلع جنوبی</p> <p>طاق نماهای ایوان فرعی</p> <p>اشکوب اول</p>	<p>ضلعهای شمال شرق</p> <p>غرب</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	فیروزه‌ای	<p>زرد سیاه</p>	<p>ترنج</p> <p>اسلمیمی</p> <p>ختابیی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>۱. سیاه</p> <p>سفید</p> <p>زرد</p> <p>سبز</p>	<p>۱. قهوه‌ای</p> <p>زرد، سفید</p> <p>فیروزه‌ای</p> <p>سبز، سیاه</p> <p>لاجوردی</p>	-	

جدول ۲ - نقش‌های گیاهی در نیم‌شمسه‌ها. منبع: نگارنده.

	موقعیت	تکرار	بستر	زمینه	حاشیه	طرح	نقش‌مایه			
							اسلمیمی	ختابیی	تلفیق	
							ترنج	تلفیق و اسلمیمی	ترنج	
							رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و	رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و	ختابیی و اسلمیمی	ترنج

							برگ	برگ	روی هم	
	ضلع جنوب شرقی عرقچین ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.زرد ۲.فیروزه‌ای	۱.سیاه سیاه سفید قهوه‌ای فیروزه‌ای	+	+
	ضلع جنوب غربی عرقچین ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	سفید سیاه فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.زرد سفید فیروزه‌ای سیاه	۱.سیاه ۲.فیروزه‌ای ۱.فیروزه‌ای قهوه‌ای ۲.سفید قهوه‌ای	+	+
	ضلع شمال شرقی عرقچین ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	سفید سیاه فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.زرد سیاه	۱.فیروزه‌ای سفید قهوه‌ای	-	+
	ضلع شمال غربی عرقچین ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.سفید سیاه قرمز سبز زرد	۱.فیروزه‌ای قرمز زرد	-	+
	ضلع جنوبی ایوان فرعی همکف	-	کاشی	لاجوردی فیروزه‌ای	فیروزه‌ای قهوه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.قهوه‌ای	۱.سفید ۲.فیروزه‌ای ۱.سفید قهوه‌ای فیروزه‌ای ۲.سفید قهوه‌ای	-	+
	ضلع جنوبی ایوان فرعی اشکوب اول	-	کاشی	لاجوردی	سفید سیاه فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.سفید طلایی	۱.فیروزه‌ای زرد قهوه‌ای	-	+
	ضلع غربی ایوان فرعی همکف	-	کاشی	زرد	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.فیروزه‌ای لاجوردی	۱.سیاه لاجوردی زرد	+	+
	ضلع غربی ایوان فرعی اشکوب اول	-	کاشی	لاجوردی زرد	فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.سیاه قهوه‌ای	۱.فیروزه‌ای سفید قهوه‌ای زرد	-	+
	ضلع شمالی ایوان فرعی همکف	-	کاشی	لاجوردی	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱.سیاه سفید فیروزه‌ای خاکی	۱.فیروزه‌ای زرد خاکی سیاه	-	+

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

	ضلع شمالی ایوان فرعی اشکوب اول	-	کاشی	لاجوردی	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سفید سبز سیاه	۱. فیروزه‌ای زرد قهوه‌ای	-	+
	ضلع غربی ایوان فرعی همکف	-	کاشی	لاجوردی فیروزه‌ای	قهوه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. قهوه‌ای ۲. سفید	۱. فیروزه‌ای سفید سبز سیاه قهوه‌ای	-	+
	ضلع غربی ایوان فرعی اشکوب اول	-	کاشی	لاجوردی زرد	فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سیاه سفید سبز قهوه‌ای سیاه	۱. فیروزه‌ای سفید قهوه‌ای سبز سیاه فیروزه‌ای	-	+

جدول ۳ - نقش‌های گیاهی در گوشه‌سازی‌ها. منبع: نگارنده.

	موقعیت	تکرار	بستر	زمینه	حاشیه	طرح	نقش ما به			
							اسلیمی	ختایی	تلفیق	ترنج
							رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	ختایی و اسلیمی بر روی هم	
	ضلع جنوب شرقی ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. زرد	۱. سیاه سیاه طلایی سفید فیروزه‌ای	+	+
	ضلع جنوب شرقی ایوان اصلی	ضلع جنوب شرقی به‌صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	سبز	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. زرد سیاه	۱. فیروزه‌ای ۲. سبز سفید طلایی سیاه قهوه‌ای سفید	-	+
	ضلع جنوب شرقی ایوان اصلی	ضلع جنوب شرقی به‌صورت قرینه	کاشی	سرمه‌ای	سبز	ختایی تقارن محوری	-	۱. سبز سفید فیروزه‌ای سیاه	-	+
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	-	کاشی	سیاه	زرد فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سفید	۱. لاجوردی زرد قرمز فیروزه‌ای	+	+
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	ضلع شمال غربی به‌صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	فید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. زرد سیاه	۱. فیروزه‌ای سفید قرمز	-	+

	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	فید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. قهوه‌ای سیاه	۱. زرد سفید سیاه قرمز سبز	-	+
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	فید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. زرد ۲. سفید	۱. سیاه لاجوردی فیروزه‌ای	+	+
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	ضلع شمال غربی به صورت قرینه	کاشی	سیاه	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سفید زرد سبز	۱. فیروزه‌ای زرد	-	+
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	ضلع شمال غربی به صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	سفید فیروزه‌ای	اسلیمی ختایی	۱. زرد	۱. سیاه فیروزه‌ای	+	-
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	ضلع شمال غربی به صورت قرینه	کاشی	خاکی	سفید فیروزه‌ای	اسلیمی ختایی	۱. لاجوردی ۲. فیروزه‌ای	۱. سفید زرد ۱. فیروزه‌ای زرد، قرمز ۲. زرد، سیاه سفید، قرمز	+	-

جدول ۴ - نقش‌های گیاهی در زیرطاق ایوان‌ها. منبع: نگارنده.

	موقعیت	تکرار	بستر	زمینه	حاشیه	طرح	نقش‌مایه				قاب
							اسلیمی	ختایی	تلفیق	ترنج	
	ضلع جنوب شرقی ایوان اصلی طاق اصلی	-	کاشی	لاجوردی	زرد سیاه فیروزه‌ای	گل دار تقارن محوری تقارن مرکزی	رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	ختایی و اسلیمی بر روی هم		
	ضلع جنوب شرقی ایوان اصلی طاق سردر	-	کاشی	لاجوردی	زرد سیاه فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی تقارن محوری تقارن مرکزی		۱. شاخه‌های سفید ۲. اجزای قهوه‌ای، فیروزه‌ای، سیاه			

	ضلع جنوب غربی ایوان اصلی طاق اصلی	ضلع شمال شرقی به صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	زرد سیاه فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی تقارن محوری تقارن مرکزی	۱. شاخه های سفید، فیروزه‌ای ۲. اجزای قهوه‌ای، فیروزه‌ای، سیاه، سفید	
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی طاق اصلی	-	کاشی	لاجوردی	زرد سیاه فیروزه‌ای	گل دار تقارن محوری تقارن مرکزی	۱. گلپای دایره ای بزرگ دارای زمینه فیروزه‌ای و اجزای سفید، سیاه، خاکی و قرمز ۲. گلپای کوچک دارای اجزای سفید، سرمه‌ای، خاکی، سیاه ۳. گلپای هشت پر بزرگ دارای زمینه سیاه و اجزای فیروزه‌ای و خاکی	
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی طاق سردر	-	کاشی	سرمه‌ای	سفید سیاه فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی تقارن محوری تقارن مرکزی	۱. شاخه های سفید، فیروزه‌ای ۲. اجزای قهوه‌ای، فیروزه‌ای، سبز، سیاه، سفید	

جدول ۵ - نقش‌های گیاهی در سوسنی‌ها. منبع: نگارنده.

موقعیت	تکرار	بستر	زمینه	حاشیه	طرح	نقش‌مایه				
						اسلیمی	ختایی	تلفیق	ترنج	
	ضلع جنوب شرقی ایوان اصلی	-	کاشی	سرمه‌ای	سبز	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سفید سبز، قهوه‌ای	۱. سبز قهوه‌ای	-	+
	ضلع جنوب غربی ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سفید سیاه طلایی	۱. فیروزه‌ای قهوه‌ای سیاه	-	-
	ضلع شمال غربی ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	سفید فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سفید قرمز سبز	۱. فیروزه‌ای زرد قرمز	-	+
	ضلع شمال شرقی ایوان اصلی	-	کاشی	لاجوردی	سفید سیاه	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	۱. سفید قرمز	۱. فیروزه‌ای قرمز سبز	-	+

جدول ۶ - نقش‌های گیاهی در پاباریک‌ها. منبع: نگارنده.

موقعیت	تکرار	بستر	زمینه	حاشیه	طرح	نقش‌مایه			
						اسلیمی	ختایی	تلفیق	ترنج

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

						و رنگ‌های به کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	و رنگ‌های به کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	ختایی و اسلیمی بر روی هم	
صلع جنوب شرقی ایوان اصلی	صلع جنوب شرقی به صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	ترنج ختایی تقارن محوری	-	فیروزه‌ای سفید سفید، طلایی قهوه‌ای، سیاه فیروزه‌ای	-	+
صلع جنوب غربی ایوان اصلی	صلع جنوب غربی به صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	ترنج ختایی تقارن محوری	-	فیروزه‌ای سفید، طلایی قهوه‌ای، سیاه فیروزه‌ای، سبز	-	+
صلع شمال غربی ایوان اصلی	صلع شمال غربی به صورت قرینه	کاشی	فیروزه‌ای	سفید	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	لاجوردی زرد سفید، قهوه‌ای سیاه، قرمز	لاجوردی زرد سفید، قرمز لاجوردی	-	+
صلع شمال شرقی ایوان اصلی	صلع شمال شرقی به صورت قرینه	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	ترنج اسلیمی ختایی تقارن محوری	سفید قرمز	فیروزه‌ای سفید قرمز	-	+

نقش خراسان در شکوفانسر معماری ایرانی اسلامی

<p>صلع جنوبی</p> <p>ایوان فرعی</p>	<p>صلع جنوبی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	<p>ترنج</p> <p>اسلیمی</p> <p>ختایی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>سفید</p> <p>قهوه‌ای</p> <p>سفید، سبز</p> <p>سیاه، طلایی</p>	<p>فیروزه‌ای</p> <p>سفید، قهوه‌ای</p> <p>فیروزه‌ای، سبز</p>	-	+
<p>صلع غربی</p> <p>ایوان فرعی</p>	<p>صلع غربی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	<p>ترنج</p> <p>ختایی</p> <p>تقارن محوری</p>	-	<p>سفید</p> <p>فیروزه‌ای</p> <p>زرد، طلایی</p> <p>سیاه، سفید</p> <p>قرمز</p>	-	+
<p>صلع شمالی</p> <p>ایوان فرعی</p>	<p>صلع شمالی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	<p>ترنج</p> <p>اسلیمی</p> <p>ختایی</p> <p>تقارن محوری</p>	<p>زرد</p> <p>سیاه</p> <p>سیاه</p> <p>فیروزه‌ای</p>	<p>فیروزه‌ای</p> <p>سفید، طلایی</p> <p>سیاه</p>	-	+
<p>صلع شرقی</p> <p>ایوان فرعی</p>	<p>صلع شرقی</p> <p>به صورت قرینه</p>	کاشی	لاجوردی	فیروزه‌ای	<p>ترنج</p> <p>ختایی</p> <p>تقارن محوری</p>	-	<p>سفید</p> <p>فیروزه‌ای، سبز</p> <p>قهوه‌ای، سیاه</p>	-	+

جدول ۷ - نقش‌های گیاهی در شاپرک‌ها. منبع: نگارنده.

موقعیت	تکرار	بستر	زمینه	حاشیه	طرح	نقش ما به			
						اسلیمی	ختایی	تلفیق	ترنج
						رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	رنگ‌های به‌کار رفته در شاخه، گل، شکوفه و برگ	ختایی و اسلیمی بر روی هم	

نقش خراسان در شکوفه‌ها و سرزمین معماری ایرانی اسلامی

							گل، شکوفه و برگ	گل، شکوفه و برگ	بر روی هم	
	ضلع جنوب شرقی ایوان اصلی	ضلع شمال غربی	کاشی	سماقی	سیاه فیروزه‌ای	اسلیمی ختایی تقارن محوری	سفید لاجوردی	لاجوردی فیروزه‌ای لاجوردی فیروزه‌ای سفید	+	-

۱.۲. نقش‌های حیوانی

تنها نقش حیوانی در آرامگاه خواجه ربیع، در ایوان ضلع جنوب غربی واقع شده است. این نقش ترکیبی از سر اژدها و بدن طاووس است. بدن آن با نقوش گیاهی آراسته شده است. رنگ‌های به‌کاررفته در این نقش، همان رنگ‌هایی است که در نقش‌های گیاهی بیش‌ترین استفاده را داشته است؛ لاجوردی و فیروزه‌ای. علاوه بر این، از رنگ‌های سفید، سیاه، سبز، زرد و قرمز نیز استفاده شده است. این نقش چهار بار در فیل گوش‌های ایوان ضلع جنوب غربی به صورت قرینه تکرار شده است (تصویر ۷).

شکل ۷ - نقش حیوانی. منبع: نگارنده.

۱.۳. اجرام آسمانی

نقش‌های اجرام آسمانی در آرامگاه خواجه ربیع، در ایوان ضلع جنوب شرقی و ایوان شمال غربی به صورت قرینه واقع شده است. این نقش‌ها شامل نقش خورشید و نقش ستاره است. نقش‌ها دارای تقارن محوری و مرکزی‌اند. درون آن‌ها با نقش‌های گیاهی آراسته شده و رنگ‌های به‌کاررفته در آن‌ها، رنگ‌های لاجوردی و فیروزه‌ای است که در نقش‌های گیاهی بیش‌ترین استفاده را داشته است. رنگ‌های سفید زرد، قهوه‌ای، سیاه، سبز و قرمز نیز مشاهده می‌شود (تصویر ۸ و ۹).

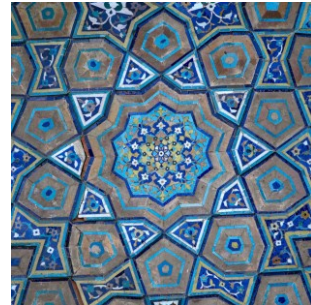
۱.۴. اشیاء مصنوع

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

در آرامگاه خواجه ربیع، تنها نقش مصنوع در ایوان فرعی ضلع غربی واقع شده است. این نقش که به صورت قرینه در ضلع شرقی نیز تکرار شده است، نقش یک گلدان است. نقش گلدان دارای تقارن محوری است و رنگ‌های به کاررفته در آن، فیروزه‌ای، لاجوردی، قهوه‌ای و سبز است. (تصویر ۱۰)

شکل ۱۰ - نقش ستاره. منبع: نگارنده. شکل ۸ - نقش ستاره. منبع: نگارنده. شکل ۹ - نقش ستاره. منبع: نگارنده.

۱.۵. نقش‌های هندسی

نقش‌های هندسی همراه با نقش‌های گیاهی بیش‌ترین سهم را در آمودهای آرامگاه خواجه ربیع دارد. این گروه از نقش‌ها در ازارها، تویزه‌ها، دوال‌ها، طاق‌نمای دیوارهای خارجی، ایوان‌ها و نیز درهای ورودی، فیل‌گوش ایوان‌ها، درها و پنجره‌ها کار شده است. نقش‌های هندسی، به ترتیب در طاق‌نماها، تویزه‌ها، ازارها و فیل‌گوش‌ها بیش‌ترین وسعت را دارد. این نقش‌ها در سایر اندام‌ها به صورت زمینه و یا قاب نقش‌های دیگر، خاصه نقش‌های گیاهی به کاررفته است. برای نقش‌های هندسی همانند نقش‌های گیاهی از رنگ‌های متنوعی استفاده شده است. این رنگ‌ها شامل لاجوردی، فیروزه‌ای، سفید، سیاه، اخرا، طلائی، قهوه‌ای و سبز است. دو رنگ لاجوردی و فیروزه‌ای بیش‌ترین فضا را به خود اختصاص داده است. تقارن محوری و مرکزی - در مرکز طرح یا قاب - در کلیه نقش‌های هندسی قابل رؤیت است. انواع این نقش‌ها در اجزای معماری و زیر اجزای آن‌ها، در جدول‌های ۱۰ تا ۱۲ به تفصیل نشان داده شده است.

جدول ۱۰ - نقش‌های هندسی در نمای دیوارها. منبع: نگارنده.

	موقعیت	تکرار	بستر	حاشیه	هندسه	تقارن
	ضلع جنوب شرقی طاق نماهای همکف	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	مغلی □	لاجوردی	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی طاق نماهای اشکوب اول	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	مغلی	فیروزه‌ای	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

	ضلع جنوب شرقی ----- تویزه های نما	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	مغلی	فیروزه‌ای	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- درها پنجره ها شباکها	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	چوب	-	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- دوال بین پنجره ها و شباکها ----- اشکوب اول	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	مغلی	فیروزه‌ای	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب غربی ----- دوال بین طاق نماها	-	کاشی	سیاه	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب غربی ----- حاشیه لچکهای ایوان اصلی	شمال شرقی	کاشی	فیروزه‌ای	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی

جدول ۱۱ - نقش‌های هندسی در ایوان‌ها. منبع: نگارنده.

تقارن	هندسه	حاشیه	بستر	تکرار	موقعیت
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	لاجوردی	مغلی	ضلع شمال غربی	ضلع جنوب شرقی ----- طاق فرعی
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	فیروزه‌ای	مغلی	-	ضلع جنوب شرقی ----- فیل گوشها
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	لاجوردی	مغلی	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	ضلع جنوب شرقی ----- بدنه

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

	ضلع جنوب شرقی ----- فیل گوشها	-	معلقی	فیروزه‌ای	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- فیل گوشها	-	معلقی	فیروزه‌ای	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- آزاره ها فیلگوشها	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	معلقی	لاجوردی	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- طاق فرعی	شمال غربی	معلقی	لاجوردی	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب غربی ----- سردر	شمال شرقی	معلقی	لاجوردی	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- در ورودی	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	چوب	-	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- در ورودی	جنوب غربی ----- شمال شرقی ----- شمال غربی	چوب	-	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب شرقی ----- بدنه	شمال غربی	معلقی	لاجوردی	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب غربی ----- بدنه	-	معلقی	فیروزه‌ای	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع جنوب غربی ----- بدنه	شمال شرقی	معلقی	لاجوردی	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

	ضلع شمال شرقی ----- بدنه	-	مغلی	فیروزه‌ای	گره	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
---	-----------------------------------	---	------	-----------	-----	-------------------------------------

جدول ۱۲ - نقش‌های هندسی در ایوانچه‌ها. منبع: نگارنده.

تقارن	هندسه	حاشیه	بستر	تکرار	موقعیت
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	لاجوردی	مغلی	ضلع شمالی ----- غربی ----- شرقی	ضلع جنوبی ----- آزاره ----- همکف
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	ساده	-	کاشی	ضلع شرقی	ضلع جنوبی ----- فیل گوش ----- همکف
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	ساده	-	کاشی	ضلع شمالی	ضلع غربی ----- فیل گوش ----- همکف
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	فیروزه‌ای	کاشی	ضلع شمالی ----- غربی ----- شرقی	ضلع جنوبی ----- بدنه ----- اشکوب اول
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	فیروزه‌ای	کاشی	-	ضلع جنوبی ----- بدنه ----- اشکوب اول
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	فیروزه‌ای	کاشی	-	ضلع غربی ----- بدنه ----- اشکوب اول
تقارن محوری ----- تقارن مرکزی	گره	فیروزه‌ای	کاشی	-	ضلع شمالی ----- بدنه ----- اشکوب اول

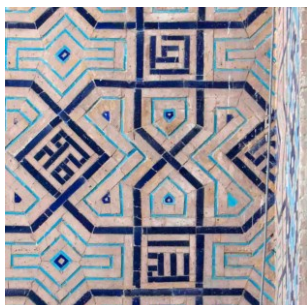

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

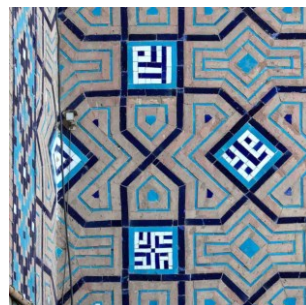
	ضلع جنوبی ----- بدنه ----- اشکوب اول	ضلع شمالی	مغلی	فیروزه‌ای	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	ضلع غربی ----- بدنه ----- اشکوب اول	ضلع شرقی	مغلی	فیروزه‌ای	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	قاب آرایه های معماری	تمام ضلعها	کاشی	سرمه‌ای	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	قاب آرایه های معماری	تمام ضلعها	کاشی	فیروزه‌ای	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی
	قاب آرایه های معماری	تمام ضلعها	کاشی	فیروزه‌ای	ساده	تقارن محوری ----- تقارن مرکزی

۱.۶. نقش‌های نوشتاری

نقش نوشتاری در آرامگاه خواجه ربیع، در ایوان ضلع شمال غربی و در سمت راست ورودی واقع شده است. این نقش خط کوفی و از زیرمجموعه‌های خط بنایی است. کلماتی که در این نقش‌ها نوشته شده است؛ الله، محمد و علی است. این نقش‌ها درون مجموعه‌ای از نقش‌های هندسی قرار گرفته است. همگی این کلمات با رنگ سفید، در زمینه فیروزه‌ای و با حاشیه لاجوردی، نوشته شده است. این نقش با تغییراتی در سمت مقابل به صورت قرینه نسبت به در ورودی، تکرار شده است. در سمت مقابل کلمات با رنگ لاجوردی نوشته شده است و همچنین زمینه فیروزه‌ای حذف شده است (تصویر ۱۱ و ۱۲).

شکل ۱۱ - نقش نوشتار. منبع: نگارنده.

شکل ۱۲ - نقش نوشتار. منبع: نگارنده.

نقش خراسان در شکوفایی معماری ایرانی اسلامی

جمع بندی

این پژوهش با هدف معرفی و بررسی انواع نقش‌های تزئینی به‌کاررفته در بنای آرامگاه خواجه ربیع انجام شد. تقریباً در تمامی قسمت‌های بنا از قبیل سطوح دیوارها، ایوان‌ها و غیره می‌توان به نمونه‌های متنوع و بعضاً منحصر به فردی از نقوش مختلف دست یافت. نقوش شناسایی شده را می‌توان به شش گونه مجزا دسته‌بندی کرد. همان‌طور که قبلاً اشاره شد نقوش گیاهی با طرح‌های اسلیمی، ختایی و ترنج و نقشی حیوانی (جانوری) با طرح طاووس با سر اژدها مشاهده شد. همچنین نقوش اجرام آسمانی با طرح ستاره و خورشید و اشیاء مصنوع با نقش گلدان مشاهده شد. نیز نقوش هندسی با نقش‌های ساده و گره مشاهده شد و از گونه خط-نوشتاری، کلمه‌های الله، محمد(ص) و علی(ع) در بنای آرامگاه خواجه ربیع مورد شناسایی قرار گرفت.

جدول ۱۳ - انواع نقوش تزئینات معماری در آرامگاه خواجه ربیع. منبع: نگارنده.

انواع نقوش تزئینی به‌کاررفته در آرامگاه خواجه ربیع	مصادیق مشاهده شده
گیاهی	نقوش اسلیمی، ختایی و ترنج
حیوانی	نقش طاووس با سر اژدها
آسمانی	نقوش ستاره و خورشید
مصنوع	نقش گلدان
هندسی	نقوش ساده و گره
نوشتاری	کلمه‌های الله، محمد و علی

با بررسی این نقش‌ها مشخص شد، بیشتر نقش‌ها از لحاظ سطح اشغال، مربوط به نقش‌های گره هندسی است و از لحاظ تنوع نقش، مربوط به نقش‌های گیاهی است. نقش‌های هندسی اغلب در سطوح دیوارها است و نقش‌های گیاهی در ایوانها قرار دارد. اغلب نقش‌ها دارای تکرار است، بدین صورت که یا در همان ضلع و موقعیتی دیگر و یا در ضلعی دیگر و در همان موقعیت قرار گرفته است. بیش‌ترین تکنیک به‌لحاظ مصالح به‌کاررفته، معقلی است و بعد از آن کاشی معرق قرار دارد و نیز چوب و سنگ به‌صورت محدود به‌کاررفته است. اغلب نقوش دارای تقارن محوری است که در این میان نقش‌های هندسی، تقارن مرکزی نیز دارد. در تزئینات این بنا از رنگ‌های متنوعی نظیر لاجوردی، فیروزه‌ای، سفید، سیاه، قهوه‌ای، زرد، سبز، قرمز و طلایی استفاده شده است که رنگ‌های لاجوردی و فیروزه‌ای بیش‌ترین فضا را به خود اختصاص داده است.

مراجع

۱. کیانی، محمد یوسف. (۱۳۷۴). تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی. تهران: سمت.
۲. کیانی، محمد یوسف. (۱۳۷۹). معماری ایران دوره اسلامی. تهران: سمت.
۳. پیرنیا، محمد کریم، و معاریان، غلامحسین. (۱۳۹۸). سبک شناسی معماری ایرانی. تهران: گلجام.
۴. پیرنیا، محمد کریم، و معاریان، غلامحسین. (۱۳۹۵). معماری ایرانی (ویرایش دوم). تهران: مولف.
۵. بزرگمهری، زهره، و خدادادی، آناهیتا. (۱۳۹۶). آموزه‌های ایرانی. تهران: سروش پایا